

УДК 94:329.7:272/273(497.12)"1930/1937"

К. В. Мальшина

РОЛЬ СЛОВЕНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПАРТІЇ В УКЛАДЕННІ КОНКОРДАТУ ТА КОНКОРДАТЬСКА КРИЗА (1930–1937 рр.)

Стаття присвячена питанням перемовин, укладення та ратифікації Конкордату Королівства Югославії та Католицької Церкви у 1930-1937 рр. та ролі словенських політиків у цих процесах. Розглянуто позиції сторін щодо змісту угоди, зокрема, Словенської народної партії та її лідера А.Корошця, міністра внутрішніх справ за часів Конкордатської кризи 1935-1937 рр., плану короля Олександра та його наступника, причини провалу Конкордату. Виділено етапи конкордатської проблеми, їхня коротка характеристика з точки зору участі у ній словенських політиків та її наслідки для Словенії.

Ключові слова: Словенія, Конкордат, Словенська Народна партія, Антон Корошець.

Політизація міжконфесійних відносин, безумовно, стала одним із центральних стовпів політики всіх політичних партій Королівства Югославії, у тому числі клерикальної Словенської Народної партії (далі - СНП), як найбільшої словенської партії вже з часів Австро-Угорщини. За суттю питання Конкордату було питанням політизації Римо-католицької церкви (у рамках політики СНП), у цьому контексті її ставлення до найбільшої і найвпливовішої сербської партії у державі - Національної радикальної партії (далі - НРП) та до політизації Сербської Православної Церкви (далі - СПЦ) у рамках політики НРП. Час прийняття Конкордату зі Святійшим Престолом у 1935-1937 рр., який ознаменував собою кульмінацію цього процесу. При цьому НРП і СНП були у той час частинами загальнодержавного Югославського радикального союзу (далі - ЮРС) і у цих рамках мали тісний політичний зв'язок протягом усього міжвоєнного періоду.

Право Римо-католицької Церкви (далі - РКЦ) у Королівстві Югославії не було цілісним, у силі залишалися скасовані Папою старі конкордати і релігійні законодавства Сербії, що, зокрема, не були адаптовані до нової мультиконфесійної країни. Незабаром після злиття почалося координування інтересів і пошук найкращого рішення щодо РКЦ. Слід пам'ятати, що потреби релігійних громад відрізнялися у зв'язку з особливостями їхньої структури, канону і функціонування, також різним було положення РКЦ у різних країнах. Конкордат здавався єдиним прийнятним правовим актом, який міг внести свій внесок у придушення національного конфлікту, а також з сильнішою РКЦ король отримував ефективний захист проти комунізму і влаштовував західних сусідів.

РКЦ, зі свого боку, намагалася через укладення Конкордату досягти певного вдосконалення свого правового, а частково також матеріального становища і отримати деякі виняткові права, яких інші релігійні громади у Югославії та будь-які інші в цей час укладені конкордати не мали. Спірні питання, які кинули виклик легітимності конкордату чи виправдовували шкоду, до якої могла призвести його ратифікація, з боку противників конкордату інтерпретувалися неохоче і викликали багато спекуляцій. Різка суперечка між СПЦ і РКЦ отримала чільне місце у словенському політичному дискурсі.

Цією проблемою займалися деякі автори колишньої Югославії, але у більш широкому контексті, у рамках католицького питання у міжвоєнний період, особливо у аспекті хорватсько-сербських відносин. Словенські дослідники до незалежності Словенії здебільшого уникали вивчення релігійних проблем та займалися комуністичним рухом; після 1991 р. словенська історіографія вийшла за вузькі рамки однопартійного підходу та перейшла до досліджень діяльності інших партій у Першій Югославії. Але релігійні аспекти їхньої діяльності все ще залишаються поза сферою інтересів. Виключенням є М. Ратей, яка займається політичним дискурсом навколо Конкордату, та теолог Г. Мітханс, що вивчає проекти Конкордату та процес його прийняття [1, 2, 3].

Джерелами для вивчення проблеми Конкордату у Королівстві Югославії є папські енцикліки та тексти проектів конкордату з усіма супроводжуваними документами [4, 5, 6, 7], державні та партійні документи [8], політичний друк різних напрямків [9, 10, 11, 12], полеміка щодо Конкордату [13, 14, 15-21], а також нарративні матеріали учасників подій [4, 22-25].

Для розуміння ролі СНП у конкордатській проблемі треба "неупереджено ознайомитися з ключовою проблемою, яка утворює центральну точку для всіх політичних зусиль у нашому королівстві", як пише один з членів СНП, доктор права Р. Кушей [4; 7]. Важливим є визначити спірні точки підписаного проекту Конкордату, прагнення сторін у підготовці та підписанні Конкордату та причини провалу його ратифікації, а також роль СНП у всіх цих процесах.

Національні розходження у Королівстві СХС примусили короля особисто узятися за укладення конкордату відразу після введення диктатури, у 1930 р. Олександр призвав у Белград одного з провідних фахівців, професора Шарля Луазо. При підготовці конкордату також був залучений Енгельберт Беседняк (1894-1968 рр.), словенський юрист, політик і письменник, провідний політик і ідеолог християнсько-соціалістичного табору у словенському Примор'ї за часів його італійської окупації та фашизму, член парламенту в Римі, консультант і співробітник А. Корошця і короля Олександра. Е.Беседняк був сполучною ланкою між А.Корошцем та королем Олександром [7; 21].

У вересні 1930 р. – березні 1931 р. між послом Югославії у Ватикані Євремом Сімічем і кардиналом Еудженіо Пачеллі [пізніше Папа Пій XII] проходили координації про хід переговорів щодо конкордату. Березня 1931 р. Сіміч передав у Ватикан (вже третій) проект конкордату. Серпня 1931 р. Пачеллі передав

Сімічу "Aide-memoire" ("Пам'ятну записку") Папи, з якої було видно, що позиція Ватикану ще далеко далі від югославської. [26; 330–331] Тому переговори щодо III проекту конкордату було знов відкладено "на далі". Сіміч доставив відповідь югославського уряду на "aide-memoire" тільки у квітні 1933 р. За цей період відбулася заміна керівника дискусій: Е.Беседняк допомагав далматинському політикові, раднику посольства у Ватикані монсінюру Ніколі Москателло зайняти це місце замість Сіміча, для чого він переконав міністра закордонних справ Євтича у корисності його роботи над проектом. Посередництво, очевидно, було успішним. Пачеллі оголосив, що повноваження щодо переговорів про конкордат передали Москателло і, жартуючи, сказав Сімічу: "Здається, пан Євтич вважає, що попам простіше домовитися між собою" [26; 331–332, 450].

У 1933-1934 рр. узгодження проекту Конкордату "югославською стороною" проходило у Дедіньє, елітному районі Белграду, поряд з королівським палацом. Жовтня 1933 р. на нараді монсінюр Москателло передав одну з останніх версій проекту Конкордату представникам уряду - прем'єр-міністрові М. Сршкичу та міністрам Б. Євтичу, Б. Максимовичу і М. Лановичу.

Останні правові положення, навколо яких зупинилися переговори, були: Стаття 12 про ордени та конгрегації, яка застрягла на положенні про необмежене відкриття монастирів; Стаття 28 про релігійні школи, де проблемою було свобода відкриття шкіл, де виховували би учнів у протидержавному дусі; Стаття 32 про шлюбів - щодо цивільних наслідків шлюбів, вінчаних РКЦ, а також влаштування релігійно змішаних шлюбів так, щоби діти виховувалися тільки у римо-католицькій вірі; Стаття 34 про вступ католицьких священників до югославського "Соколу" – державного фізкультурного товариства; і, звичайно, додана Стаття 8, яка забороняла духовенству роботу у політичних партіях і за принципом паритету передбачала подібну заборону для духовенства всіх інших визнаних релігій; сюди можна додати також Статтю 27, у якій говорилося, що у школах, де більшість учнів – католики, вчителі також мали бути католики.

На Дедінах був присутній також Е. Беседняк, що вів переговори про конкордат з королем Олександром. Спірні питання, які висував Беседняк у перемовинах, були: присяга єпископа королю (Стаття 4), здатність уряду висловити свою думку про кандидатів на посаду єпископа і архієпископа (Стаття 3), Стаття 11 про права меншин в Югославії, яка мала на увазі взаємність - Ватикан повинний був запитувати про це положення для захисту прав югославських меншин при укладенні інших конкордатів. Нарешті, вирішили питання про введення глаголиці у богослужіння. На зустрічі з Н.Москателло щодо представлення угоди про глаголицю Папа з розпростертими обіймами сказав: "Casco della nuvole" (італ. ідіома - " дуже здивований")... Не можу повірити, здається, цього не може бути! Отже, зараз вже не буде виглядати, що Папа є ворогом слов'ян! Подія має епохальну важливість". Щодо глаголиці, прийнятій в цілому, Пій XI додав усього кілька слів: "Єпископи у будь-якому разі підпорядковуються Святійшому Престолові" [1; 136].

З вбивством короля Олександра переговори були відкладені на деякий час. Але вже 25 липня 1935 р. до Риму відправився тодішній міністр юстиції, хорватський доктор юстиції Людевіт Ауер, щоби підписати Конкордат.

Підписаний Конкордат являв собою остаточний консенсус трьох попередніх проектів, розроблених у 1923, 1925 і 1931 рр. Через страх публічних дебатів уряд всіляко цензурував інформацію про конкордат, яка могла би дійти до громадськості. Це призвело до протилежного ефекту - розквіту нелегального саміздату. Белградські православні кола видали проти Конкордату низку брошур і листівок, як тільки уряд його підписав. У публічному друці розмахнулася "пропагандистська війна", у якій з'являлися плакати і листівки, а також офіційні юридичні та історіографічні аналізи з обох сторін.

З усіх брошур найбільш істотною є та, як вийшла як додаток до № 32-33 "Вісника Сербської Патріархії" 7 січня 1937 р. без вказівки автора і друкарні, під назвою: "Коментарі та заперечення до проекту конкордату між нашою державою і Ватиканом, парафонованому 25 VII. 1935" [17]. Це була радикалізована політична декларація СПЦ за авторством єпископа Платона [27; 53]. Навіть уряд вважав критику, наведену у цій брошурі, найбільш важливою. Про це свідчить факт, що прем'єр-міністр М. Стоядинович у промові перед скупщиною рекомендував схвалити конкордат виключно за допомогою відхилення "Коментарів" [18].

В основному Конкордат звинувачували у тому, що він протирічив Конституції і порушував принцип рівноправності релігій, визнаючи католицької церкви такі переваги, які СПЦ не надавав ані Закон від 16 IX. 1929 р., ані Конституція 24 XI. 1931 р. Наприклад, М. Іліч стверджував, що принцип релігійної рівноправності порушується в силу самого факту, що конкордат був укладений, і що держава не врегулювала своє ставлення до РКЦ будь-яким законом, як це було зроблено стосовно інших визнаних конфесій. [16]

Зі словенського періодичного друку було неможливо отримати об'єктивну інформацію з питання конкордату. Газети пропонували виключно короткі записи політичних виступів національних депутатів і міністрів і повторювали зміст різних листівок. У словенській фаховій літературі тільки проф. Одар у "Богословському Віснику" намагався завернути справедливість звинувачень, що містяться в різних полемічних статтях і брошурах проти конкордату.

Причиною цього було, здається, те, що словенський політичний друк спочатку видав неповний текст конкордату, як додаток до "Словенця", там недоставало останнього абзацу Статті 20, а також Стаття 17 завдяки помилці у перекладі майже нерозбірлива, деякі місця не відповідають французькому оригіналові. Тому професор канонічного права Університету Любляни Радо Кушей напередодні ратифікації видав "у зручному вигляді у правильному словенському" перекладі" цілісний текст конкордату, заключного протоколу, додатку та пропозиції законопроекту на затвердження скупщини. Також він навів професійну правову дискусію про виправданість звинувачень щодо порушення конституції з урахуванням існуючої юридичної ситуації на у державі та діючої теорії про сенс і зміст конституційного принципу релігійного паритету [4].

На думку рішучого сербського критика Конкордату, відставного державного секретаря М. Цемовича, Конкордат був потрібний у якості легітимації диктатури Олександра в міжнародному співтоваристві [14], про що, за його інформацією, Антон Корошець червня 1936 р. написав Загребському архієпископові Антону Бауєру. [21; 49] У квартиру Цемовича липня 1937 р. вдерлася поліція і заарештувала її власника на підставі знайдених незаконних листівок, за звинуваченням у протидержавної діяльності, а також загрози для громадського порядку та миру. Причиною арешту став зміст одного з його протиконкордатських текстів, у яких автор присвятив міністрові внутрішніх справ Корошцю наступні слова: "Пане докторе, від імені кого Ви так "щасливо" керуєте у цій країні?... Ви... затьмарюєте волю югославського народу на основі "довіри" у такий спосіб обраним депутатами!" [27; 50]

Професор Кушей судив про записи Цемовича, що це політично одностороння заява, яка "побудована в основному на такій несуттєвій інтерпретації конкордату, що об'єктивний фахівець з юридичної точки зору з ним не може сперечатися, бо це може зашкодити його репутації". Тим не менш, далі він надав юридичне тлумачення деяких статей конкордату, але на закінчення сказав: "Я роблю висновок, що всі твердження про неконституційність, про порушення суверенітету і принципів релігії рівноправності (які підкреслювала Сербська Православна Церква) необґрунтовані" [28; 73].

У т. зв. юридичних буклетах [4, 14, 16-18, 20, 23] цікавим є спосіб, на який правовий "Вокабулар" (збірка коментарів до статей конкордату, який містили всі юридичні брошури щодо конкордату), переходить у сферу релігійних, політичних, а також національних тем, з явним наміром вплинути на якомога ширший загал. В ньому помітно знижено рівень аргументації і ясно висловлено різку релігійно-політичну позицію авторів, при цьому "об'єктивність" і "нейтральність" виправдовувалася різними правовими положеннями РКЦ, СПЦ, державної конституції та інших конкордатів. Брошури показали себе, як добра пропагандистська зброя, оскільки надавали мирянам купу правової інформації, і тим менше переконливим було їхнє "об'єктивне" використання. Н. Москателло писав Е. Беседняку: "Я отримав брошури проти конкордату. Людину відразу охоплює сум та смуток, коли вона бачить стільки невігластва, стільки ненависті. Це показує, що ці люди відкрили конституцію Католицької Церкви, але про її історію... не мають жодного поняття. Їхні аргументи нічого не варті, і людина запитує себе, чи вони дійсно юристи!" [1; 136].

Уряд намагався залишити питання на тлі політико-дипломатичних переговорів і наполягав на тому, що "державна має стояти вище всіх релігій", а також, що "церква має бути далеко від політики". Цю позицію було повністю дискредитовано звинуваченнями, що через Конкордат уряд відкриває простір для прозелітства і "Місії" (зокрема, у Статті 1), у "клерикальності" проекту конкордату, який щодо РКЦ у Югославії перевищував повноваження, передбачені в угодах, які Святійший Престол уклав з країнами з більшістю католицького населення. Всі спроби провести політичні дискусії на професійному рівні і без суєти громадської думки були унеможливлені безперервним повторенням стереотипів і неаргументованих нападів.

Відразу після підписання конкордату 25 липня 1935 р. М. Стоядинович вирішив проводити ухильну тактику. Ратифікація у Скупщині, через тактичні політичні інтриги з боку М.Стоядиновича, затягнулася до "доленосного 1937 року. Незважаючи на попередження своїх радників про можливу негативну реакцію на неї сербської громадськості [3; 47], він подав проект конкордату на розгляд Національної скупщини наприкінці 1936 р., коли він мав забезпечену підтримку більшості. [21; 102], а на початку липня 1937 р. він подав до Національної скупщини заяву, в якій говорив, зокрема, про Конкордат і державні інтереси, які потребують його ратифікації.

СПЦ, яку, таким чином, було позбавлено державної підтримки, звернулася до сербської громадськості. Першими відповіли сербські опозиційні партії, національні організації та представники інтелігенції, що надало Конкордатській кризі вимір найбільшого політичного виклику для уряду Стоядиновича. Патріарх Варнава сказав, що СПЦ буде "рішуче протидіяти Конкордатові без врахування наслідків", і що Конкордату, навіть якщо його ратифікують, не дотримуватиметься [29; 137-140], а також відмовився від запрошення на прийом до міністра Корошця, кажучи, що у розмові немає ніякої необхідності. [27; 53]

Ще квітня 1930 р. архієпископ Варнава, який підтримував святосавську ідеологію, був обраний патріархом [3; 42], і у лавах СПЦ посилювався сербський націоналізм та нетерпимість до католицизму. [12; 14. 12. 1937] Справжнього діалогу між СПЦ і урядом, який би обіцяв рівноправність, не було. Через це патріарх став центральною фігурою в кампанії проти конкордату. Вже у 1935 р. Варнава виступив проти конкордату у меморандумі. Потім, у своєму виступі з приводу православного "старого" нового року 1937 він визначив проект конкордату як "напад на останній бастион сербства - на Сербську Православну Церкву" і сказав, що "з абсолютно невідомих причин і нікому неясних привідів уклали угоду з чорними главарями чорної церкви". Зокрема, він підкреслив, що за допомогою такою конкордату "вдягають окови на наших бідних братів католиків у Югославії" [30; 162].

Планом Олександра було шляхом укладення Конкордату догодити італійцям і французам і "утвердити фортецю" (РКЦ) у боротьбі проти комунізму. Антикомунізм був, мабуть, єдиною спільною точкою РКЦ і СПЦ. Як у Європі, так і у Югославії панувала антикомуністична атмосфера. У 1937 р. було поширено Папську енцикліку "Divini Redemptoris", в якій Пій XI, на основі свідчень з СРСР, Мексики та Іспанії, уточнив теоретичні та практичні наслідки комуністичної діяльності. Енцикліка описувала, як через відкриту та прикриту пропаганду комуністична доктрина поширилася по всьому світу. У світі, у свою чергу, панувала "дійсна змова замовчування в пресі". У Словенії ця енцикліка поглибила розбіжності між самими римо-католиками, тобто між правими, поміркованими та лівими клерикалами.

Саме це питання є надзвичайно важливим для розуміння ролі СНП у зв'язку з прийняттям Конкордату у 1935-1937 рр. А. Корошець, наприклад, звинувачував комуністів у заворушеннях в Сербії при намаганні ратифікувати Конкордат [25; 130]. Також на посаді міністра внутрішніх справ у 1935-1938 рр. Корошець

гучніше, ніж інші лідери ЮРС, попереджав про небезпеку комунізму. Довірена особа А.Корошця, редактор газети "Словенець" Іван Ахчин у своїй брошурі "Комунізм, найбільша небезпека нашої доби" (1939), яка стала знаковою декларацією ідеологічної орієнтації партії наприкінці 1930-х рр., визначив комуністичну доктрину як найвищу небезпеку для державно-політичного життя суспільства [9; 3].

Враховуючи, що СНП ставила пріоритет своїх партійних інтересів перед інтересами католицької церкви, можна поставити питання, якою мірою на антикомуністичну діяльність СНП впливали (виключно обгрунтовані) ідеологічні причини (особливо папські енцикліки *Regum novarum, Divini Redemptoris I Quadragesimo Anno*), наскільки гострою є опозиція комуністичному руху на основі факту його зростаючої мобілізаційної (і, отже, політичної) сили у другій половині 1930-х рр. [12; 28. 3. 1931]

Цікаво, наприклад, що серед папських проповідей католикам у той час енцикліку *Quadragesimo Anno* ("На Сорокову Річницю: Про оновлення суспільного порядку") 1931 р. було переведено словенською тільки у 1940 р., навіть якщо наслідки глобальної економічної кризи значно загрожували самому існуванню словенців, в той час як енцикліку *Divini Redemptoris* ("Про безбожний комунізм") 1937 р., яка засудила комунізм, переклали словенською негайно [5, 6].

Спосіб використання політично важливих папських енциклік, насправді, більше залежав від місцевих політичних і церковних факторів, ніж від Святійшого Престолу. Хоча вшанування положень енциклік було обов'язковим для католиків, вони не належали до указів католицької церкви. Тому енцикліки розширювали свободу дій для політики СНП, керівництво якої повною мірою використовувало мобілізаційний потенціал впливу енциклік на словенський електорат.

Король також прагнув, як повідомляє Чолакович, шляхом розщеплення хорватів по відношенню до Конкордату потенційно послабити "хорватський рух" [26; 472]. Відповідно до думки Я. Крошля, навіть складається враження, що хорвати, як показувало байдуже ставлення В.Мачка, який залишав питання про Конкордат на волю "сербського уряду у Белграді," не хотіли Конкордату. [31; 197] У свою чергу, А.Корошець, голова найвпливовішої словенської партії - СНП - з боку громадськості характеризувався як "головний відповідальний за загострення міжконфесійних відносин в країні", незважаючи на те, що, як міністр внутрішніх справ, "він не висловився ані за, ані проти Конкордату" [3; 159].

Те, що щодо РКЦ необхідно прийняти юридичне рішення, були однакові практично всі, як в керівних колах РКЦ, так і серед керівників інших релігійних громад, але у який спосіб, і які права та обов'язки придбала би РКЦ, - це були питання, щодо яких погляди розходилися. Вже у 1936 р. Національна скупщина за підтримкою СПЦ (проти конкордату) призначила спеціальну комісію для вивчення Конкордату під головуванням д-ра Воїслава Яничича [31; 190]. Угода зі Святійшим Престолом, який міг би допомогти поліпшити відносини з Італією, була в інтересах державного керівництва. Це була багаторічна дипломатично-політична гра, в якій югославський уряд був готовий погодитися на компроміс з словенськими та хорватськими католиками, замість того, щоб визнати існування та рівноправність хорватської та словенської нації.

Конфлікти навколо конкордату все більше загострювалися, що було видно з широкої агітації проти прийняття конкордату з боку СПЦ і різнорідної групи більшості сербських опозиційних партій. При цьому вони мобілізували широкі маси на акціях протесту, де доходило до арештів та жертв у сутичках з поліцією. Конкордатові вдалося пов'язати у найбільш ефективний спосіб усіх політичних супротивників з метою ліквідації уряду, а також надав можливість для найвищих кіл СПЦ після п'ятнадцяти років намагань здійснити прагнення СПЦ зайняти найсильнішу позицію в країні. Напади на конкордат, які приходили з різних позицій, розвилися в одне головне звинувачення, згідно з яким конкордат розтрощив державний суверенітет і національну єдність. Противник залишався невизначено "розмитим" у особі Ватикану, молчаливих словенських та хорватських єпископів та уряду, який слідував "континуїтеті релігійної політики короля Олександра" [30; 144].

Дискусії також повільно залишили юридичні і релігійні рамки і перейшли на "патріотичний" рівень. Все потужнішим контраргументом ставала національність керівників урядових партій ЮРС. Таким чином, було введено стереотип і негативний образ іншого народу або інших народів. Головну аргументацію сербів, які противилися конкордату, було спрямовано на "шанування історичної жертвеності сербського народу". У одному з проголошень було написано: "Цю надлюдську зовнішню силу дала тобі твоя Мати, твоя найвеличнша благодійниця і захисниця - Сербська Православна Церква". Також серби "горювали" за російським царем і турецьким султаном, як за "єдиними захисниками перед прозелітством Ватикану" [30; 161, 169].

Дебати щодо конкордату у скупщині, нарешті, були на порядку денному 19 липня 1937 р., під час цього поліція, оскільки збори у громадських місцях були заборонені до початку серпня, насильно розігнала учасників літї при Саборній Церкві у Белграді і важко поранила владу Симеона Станковича. Ця подія залишилася у політичній історії під назвою "Кривава літїя". [26; 441-468] Літїю передбачали у день початку дискусії з Конкордату у скупщині, коли Комітет з вивчення конкордату подав висновки про свою роботу. Белградська міська адміністрація заборонила Літїю, посилаючись на канонічні правила, що дозволяють Літїю тільки на релігійні свята. Тим не менш, зібралася значна кількість протестувальників, які носили хрести, скандували проти уряду і конкордату. Коли вони потрапили у оточення поліції, спроба православних священиків розірвати поліцейський кордон закінчилася пораненням єпископа Симеона, що отримало "театральні наслідки". А. Корошець у той час опинився в незавидному стані голови поліції, яка побила демонстрантів.

"Кривава літїя" призвела до крайнього загострення політичної ситуації. Ситуацію ускладнювала ще й брошура "Кривава Православна літїя" [13]; у введенні говорилося: "Уряд Мілана Стоядиновича, Антона

Корошця і компанії 19 липня цього року прославила себе нечуваною атакою католицького попа Корошця... вчинивши жорсткий напад на белградський кафедральний собор". Незабаром після цього з'явилася друга саміздатна брошура "Кривава літня": Істина про події під Саборною церквою". [19] Вона подавала офіційний погляд влади на подію і покладала відповідальність за ескалацію політичної напруженості на комуністів і опозиційні партії.

Сесію скупщини було припинено, але після її продовження Конкордат було підтверджено 23 липня 1937 р. [12; 20. 7. 1937]. Скупщина прийняла Конкордат, незважаючи на те, що Священний Синод СПЦ 1 серпня 1937 р. наказав архієреям, що будь-який депутат або сенатор, який належить до духовенства та голосував за конкордат в парламенті або сенаті, мав негайно припинити діяльність та піти на церковний суд, щоби проти нього почати судовий процес. Кожного депутата чи сенатора православної віри, яка проголосує за конкордат, позбавити всіх прав і честі у Православній Церкві та наказати місцевому духовенству, що жодна хрещена людина під будь-яким приводом не входила у його будинок без письмового дозволу і благословення компетентного архиєрея. Депутати-православні, які голосували за конкордат, зіткнулися з опором особливо в домашньому середовищі (поза Белградом), наприклад, у СПЦ не бажали їх вінчати. Відразу після голосування у скупщині їм також порадили залишити Белград [31; 191, 193].

Смерть патріарха Варнави, яка збіглася з днем голосування по конкордату в парламенті (23 липня 1937 р.), тільки погіршила ситуацію через поширення слухів, що патріарх помер від горя, чи що його навіть отруїли [31; 193].

В архівній спадщині словенського ліберала А. Крамера зберігається лист православного єпископа Миколи до А. Корошця від 18 серпня 1937 р., в який він звинувачував його у надзорі над православним духовенством: "Залиште православних віруючих у покої. Бийте нас, православних єпископів, якщо ви вважаєте, що ми в цьому винні" [1; 141].

Після успішного голосування у скупщині, яке у клерикальній газеті "Словенець" описали як потрібну перемогу: перемогу югославського патріотизму, перемогу югославської державної думки над "племінним сепаратизмом і гегемонізмом, а також великою політичною перемогою ЮРС [12; 25. 7. 1937], князь Павло використав можливість втрутитися у ситуацію, як "надконституційний" фактор. З метою нейтралізації відносин з СПЦ він прийняв пораненого єпископа Симеона. М.Стоядинович також був змушений відкликати свою пропозицію і, отже, після "піррової перемоги" заявив, що не буде подавати Конкордат до Сенату [11; 24. 7. 1937; 12; 24. 7. 1937].

А.Корошець і М.Стоядинович безуспішно намагалися відновити відносини з СПЦ, гарантуючи, що питання про Конкордат "дефінітивно" буде знято з порядку денного уряду: М.Стоядинович наприкінці жовтня 1937 р. пообіцяв вийняти Конкордат з законодавчого процесу представникові голови архиєрейського сабору, а А.Корошець у листопаді написав про це всім 9-м банам (намісникам короля у бановинах). Але архиєрейський сабор у січні-лютому 1938 р. знову закликав уряд відступити від Конкордату. Уряд на початку лютого 1938 р. в спеціальній заяві знову взяв на себе обов'язок дотримуватися конституційної рівноправності визнаних у державі релігій і не ратифікувати підписаний Конкордат. Це заспокоювало СПЦ, але епілог Конкордатської кризи викликав нову релігійно-політичну напруженість, а також негативно вплинув на існуючі національні проблеми.

Безумовно цікавою є позиція самого А.Корошця щодо Конкордату. А. Корошець, як член уряду сербського радикала Мілана Стоядиновича (1935-1938 рр.) публічно не вимовив жодного слова ані за ані проти конкордату, за словами І.Рібара, поведив себе, як ніби справа його не стосувалася. Відгуки сучасників про роль А.Корошця у прийнятті Конкордату розбігаються [32; 126]. Це тільки підтверджує, наскільки добре досвідчений політичний лідер, за яким постійно слідкували спекуляції політичних супротивників про його зв'язки з Ватиканом [11; 16. 2. 1926], розумів вибуховий потенціал Конкордату для внутрішньої політики і політичні збитки, від яких він сам міг потенційно постраждати, якщо би узяв участь у Конкордаті.

Редактор Друкарні Св. Кирила у Маріборі Януш Голець писав, що Корошець після демонстрацій проти конкордату у Белграді навіть думав про відставку з поста міністра внутрішніх справ. Від цього, як розповів Голець, його відрадив маріборський журналіст Франц Хрестель, він розповів йому анекдот з Белграда, де таксист йому розповів про якогось Конкордата в Римі, хто хоче захопити уряд у свої руки та покатоличити всіх православних [22; 286].

Є спогади Максимовича про особисту розмову з А.Корошцем, коли він сказав, що не підтримує конкордату, – на думку Максимовича, через те, що влаштування релігійно-політичних питань СНП і сам А.Корошець особисто втратили би багато політичного капіталу, а також тому що Корошець вважав, що уряд не виконуватиме зобов'язання, наведені у конкордаті, тому що, крім А.Корошця та Ватикану, щодо уряду має "недобру думку" уся католицька громадськість по всьому світу [1; 135].

Але думка Ватикану (найбільш ймовірно, з боку нунція Пеллегрінетті) була така, що А. Корошець нічого не зробив у 1937 р. на захист підписаного конкордату [7; 306]. Також про це свідчить різка критика А.Корошця, як міністра внутрішніх справ, з боку Конференції єпископів в 1938 р., через його заяву, що проект конкордату не буде представлений на ратифікацію Сенату; на думку єпископів, це було б лише ще однією невдалою спробою нормалізувати ситуацію у державі.

Тим не менш, громадськість вважала його одним з найбільших захисників конкордату. Питання в тому, наскільки він змінив свою думку, яку він висловив щодо першого проекту конкордату у 1923 р., про який він казав, що Конкордат у цьому вигляді дозволить втручання держави у внутрішні справи католицької церкви і тим самим забезпечить перехід католиків у православ'я [8; 21-23]. Парадоксально, що той же аргумент про прозелітство десятиліття потому використовувала Православна церква щодо проекту Конкордату 1933 р.

У своїх мемуарах М.Стоядинович писав про Корошця: "Він у це питання більше не втручався, це не те, що я від нього очікував [25; 487-489]. А.Корошець, наприклад, після смерті патріарха Варнави поїхав до загребського архієпископа Бауера, тому що, на відміну від представників інших релігій, той не послав лист співчуття керівництву СПЦ; за словами Станка Майцена, А.Корошець прокоментував: "Нехай д-р Бауер виригне цю свою телеграму, щоби у нас не було проблем в уряді" [33; 27].

Політичну розважливність СНП у зв'язку з прийняттям Конкордату добре видно з листа міністра уряду Стоядиновича Міхи Крека до прем'єр-міністра (від 25 серпня 1937 р.), в якому він від імені А.Корошця закликав не приймати пропозицію словенських опозиційних депутатів, які були готові підтримати Конкордат в обмін на політичні поступки у Дравській бановині на свою користь і за рахунок (колишньої) СНП. Крек рішуче відрядив від цього виду політичної "купчої" і написав прем'єр-міністрові: "Я розумію Ваші зусилля, як державного діяча, здобути за конкордат значну більшість, і я вважаю своїм обов'язком Вас - Пане Прем'єре - застережити щодо всього цього, щоб не порушити гармонію у нашій спільній праці" [34; 46].

На думку Я. Крошля, за заяву від 29 грудня 1937 р. (коли заява М.Стоядиновича від 27 жовтня 1937 р. не була врахована) про те, що конкордат не буде представлено до Сенату, А.Корошця звинуватили несправедливо. Тільки після його заяви ситуація поступово нормалізувалася.

Остаточний відступ від конкордату, насправді, був для влади єдиною можливістю відновити відносини з СПЦ, яка єдина могла утримати урядову партію при владі.

За цим послідувало перемир'я з двома амністіями, оголошеними 8 лютого 1938 р. - з боку держави для всіх накладених покарань і незавершених кримінальних розглядів, що стосувалися проекту конкордату, і з боку архієрейських зборів СПЦ, який усунув всі покарання, накладені проти міністрів і депутатів, які у скупщині голосували проти конкордату [12; 9. 2. 1938].

СНП не мала достатнього політичного впливу, щоби влаштувати конкордат. Важливу роль грала несприятлива політична позиція Хорватської селянської партії щодо конкордату. За директивами А.Корошця, як лідера партії, Е. Беседняк намагався вести переговори з архієпископом Степінацем про створення католицької партії в Хорватії, яка приєдналася би до ЮПС. Але це призвело би до зменшення впливу партії В. Мачка та підтримки хорватського руху у Словенії. [1; 142] Як хорватське політичне керівництво, так і хорватські єпископи через "політичну ненависть" до А. Корошця більше захищали позицію Мачка про те, що Конкордат "всього лише питання сербського уряду в Белграді", він є "державною потребою" і, насамперед, йде на користь православних, що Конкордат уклав сербський православний, а не спільний югославський уряд, тому що це відбулося без консультації з хорватами. Він приєднався до думки багатьох спостерігачів, що за Конкордат ніс відповідальність тільки уряд Євтича [12; 27. 7. 1937], який вже продемонстрував, що він і його партія ЮПС не мали ніякого "співчуття до людей". Їхнім єдиним мотивом був тільки повторний прихід до влади. На думку В.Мачка, якщо би вони дійсно вірили, що цей Конкордат принесе збиток сербським інтересам, вони б його скасували ще до того, як підписали. [26; 484]. Це враження намагався виправити "Словенець", який писав, що докторові Мачку "ложно підкинули" заяву, що хорватам конкордат не потрібний, і що, будь у них можливість, негайно відкликати би його з порядку денного. [12; 13. 8. 1937] "Ранок" пізніше згадував, що на статтю "Словенця" відкликнулася газета "Хорватський лист", яка не заперечила справжність заяви В.Мачка, яку було опубліковано у лондонській "Morning Post". [11; 14. 8. 1937] Однак "хорватська" позиція не відхиляла проекту Конкордату, як це зробив С.Радич у 1925 р. Зараз хорвати не бажали дратувати сербську політичну еліту через хорватський рух, якому вони віддавали перевагу над конкордатськими переговорами, тому у конкордатській "боротьбі" не ставали на бік жодної сторони.

Ми не можемо також ігнорувати попередні стосунки між РКЦ та хорватськими політиками, яких, через їхнє прагнення до федеративного державного устрою та більшої автономії для хорватів у межах Югославії, звичайно, не влаштовували правова єдність цієї "транснаціональної" релігійної громади та її ширші повноваження всередині державних установ. "Національний" вимір відображався у "відсутності" активної участі хорватів у конкордатській кампанії. У політичному антагонізмі між РКЦ і СПЦ у Югославії, зокрема, йшлося про сербсько-хорватський державно-політичний конфлікт [34; 44].

Важливим чинником, який вплинув на відхилення ратифікації конкордату, була також смерть короля Олександра I. Король прагнув врегулювати відносини з усіма релігійними громадами (на що вказує кількість релігійних законів та релігійних уставів, видані у 1929-1931 рр.) і сприяв розробці конкордату [1/21; 143], тобто був готовий схилитися до вимог Святійшого Престолу, в обмін на прорезимну орієнтацію РКЦ. Прихильники неодноразово намагалися представити Конкордат як частину спадщини покійного короля [12; 14. 8. 1937].

Як вважає Дж. Ін дер Маур, РКЦ і СПЦ міжвоєнного періоду вступали у конкурентні відносини незалежно від відносин між найбільшими партіями Сербії та Словенії, які ефективно черпали мобілізаційний капітал обох церков, однак прихильність церковним інтересам вони підпорядковували інтересам своїх власних партій [10/7; 367]. На думку М. Фаліні, криза являла собою "яскравий приклад політизації традиційних релігій і сакралізації політики" [35; 40]. Через зупинення ратифікації Конкордату СПЦ досягла того, що вона бажала. Менш задоволеними були опозиційні партії, оскільки вони не змогли пробитися до влади. Проте, Конкордатська криза, побічно, наприкінці 1938 р. після "дворцового путча" князя Павла і А.Корошця, за сприянням М. Цветковича, знесла уряд М. Стоядиновича. Наслідки Конкордатської кризи тільки поглиблювалися.

Отже, підґрунтя невдалої ратифікації Конкордату прикривало багатогранні проблеми, і Конкордат провалився через низку причин.

Переплетена тканина релігійних та національних почуттів пов'язала одну з одною неоднакові партії у питанні, прив'язаному до "ненависного" Ватикану, а використання покровительства Церкви при мобілізації широкої громадськості розмило чіткі показники, що вказували на політичну мотивацію антагонізму до Конкордату. Аргументи проти Конкордату, які звели разом цю коаліцію, були засновані на низці багатьох проблем. Усі сторони-противники Конкордату були переконані, що з Конкордатом РКЦ отримала би багато привілеїв по відношенню до інших релігійних громад в країні, порушуючи конституцію, відкриваючи простір для поширення прозелітизму РКЦ. У Ватикані деякі бачили прямий зв'язок з Італією та неминучою небезпекою проникнення фашизму в Югославію.

На додаток до політичних інтриг у сербській "чарші" (східний базар, як звали сербські правлячі кола у інших частинах держави) до факторів, які шкодили остаточному прийняттю конкордату, можна додати особистісний фактор – смерті короля Олександра та Патріарха Варнави. Останній помер на дату прийняття конкордату у Скупщині, що ще більше роздратувало маси протестуючих. Більше "ненависним" у той час був тільки керівник СНП А. Корошець, який тоді був міністром внутрішніх справ, тому він вирішив не визначатися щодо Конкордату перед громадськістю.

Переговори і ратифікація конкордату, з перервами, проходили у 1922-1938 рр. за спеціальною процедурою: обговорення проекту, підписання угоди та ратифікація у обох палатах парламенту – Національній скупщині та Сенаті. Штучне затягування справи призвело до того, що після 13 років переговорів, підписання та ратифікації у скупщині Конкордат не ратифікував Сенат, і його, нарешті, було скасовано, що стало головною причиною Конкордатської кризи, яка зіграла не останню роль у загостренні національного питання у Югославії напередодні та за часів Другої світової війни.

Хаотичний, на першій погляд, політичний рух навколо Конкордату протягом усіх років мав свої підводні течії, впорядковані відповідно до напрямків та їхнього тактичного поводження, яке змінювалося разом зі змінами політики уряду. До 1929 р. всі сторони намагалися вирішити питання у парламентарний спосіб; словенський політикум у той час не розділяв конкордатське та національне питання та активно займався проблемами Конкордату.

Період після введення диктатури можна поділити на 2 етапи. У 1933-1934 рр. найбільшу критику при переговорах про укладення Конкордату викликали 7 статей, які надавали РКЦ ширші повноваження, ніж іншим релігійним громадам, у сфері освіти та шлюбу, але виключали священників з діючої політики.

У той час словенські клерикали приймали участь тільки особисто, як радники; партія у той час, намагаючись зберегти прихильність уряду, не відходила від урядового курсу. Після підписання Конкордату, у 1935-1938 рр. політизацію конкордатського питання та актуальні національні тертя експлуатувало суперництво між СПЦ і РКЦ. Однопартійний уряд ЮРС бажав зміцнити свою владу, а опозиція як раз намагалася повалити уряд. Словенські клерикали, з одного боку, дотримувалися негласного союзу з хорватськими щодо вирішення свого національного питання через адміністративні реформи (створення національно цілісних бановин), які уникали участі у проблемі, а з другого боку, намагалися бути у зв'язку з урядом, в якому А.Корошець займав не останнє місце, й на його вплив покладалося багато надій у цьому сенсі.

СНП, як і її противники, використовувала питання конкордату для своїх власних цілей. Під час Конкордатської кризи у середині 1930-х рр., коли, серед іншого, стало особливо помітно, що у політичному антагонізмі між РКЦ і СПЦ у рамках югославського політичного простору йдеться, насамперед, про антагонізм між хорватською і сербською частинами країни. Хорватський політик Анте Павелич вважав, що уряд, коли після відмови від прийняття конкордату визнав провідну роль Православної Церкви, у той же час показав, що навряд чи вирішить "хорватське питання"; на його думку, таким чином Югославії, як державній спільноті, було нанесено смертельний удар [32; 306-307].

Конкордатська криза 1935-1937 рр. в ширшому сенсі вказувала на низку невирішених політичних, національних, ідеологічних, релігійних, економічних, конституційних і правових питань в країні, а також на проблеми меншин, кордонів та інші міжнародні конфлікти, що посилювало напружену атмосферу у Югославії напередодні Другої світової війни. Але, на нашу думку, саме ця подія сприяла адміністративним змінам у державі, які відбулися у 1938 р. - створення бановини Хорватії (що було, у правовому сенсі, порушенням Конституції) та початок підготовки до створення бановини Словенії, що, на жаль, було перервано через окупацію Югославії у квітні 1941 р.

Джерела та література

1. Mithans G. Sklepanje jugoslovanskega konkordata in konkordatska kriza leta 1937 / Gašper Mithans // Zgodovinski časopis. - 2011. - Št. 1-2. - Str. 120-151.
2. Ratej M. Koroščevo razumevanje demokracije (1935-1938) / Mateja Ratej // Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941. - Ljubljana: SAZU, 2007. - Str. 137-170.
3. Ratej M. Odtenki politizacije Rimskokatoliške in Srbske pravoslavne cerkve / Mateja Ratej // Prispevki za novejšo zgodovino. - 2008. - Št. 2. - Str. 35-52.
4. Kušej R. Konkordat: ustava in verska ravnopravnost/ Rado Kušej.- Ljubljana: Blasnik, 1937.
5. Okrožnica Pija XI. Divini redemptoris o brezbožnem komunizmu / Aleš Ušeničnik: Prevod, pripombe in pojasnila. - Domžale-Groblje: Misijonska tiskarna, 1937.
6. Okrožnica Pija XI. Quadragesimo anno: o obnovi družbenega reda / Aleš Ušeničnik: Prevod in razlaga. - Domžale-Groblje: Misijonska tiskarna.
7. Pirjevec J. Vatikanski arhivi / Jože Pirjevec // Problemi demokracije na Slovenskem v letih 1918-1941. - Ljubljana: SAZU, 2007. -Str. 305-317.
8. Korošec A. Odnos između crkve i države / A. Korošec // Nova Evropa. - 1923. - Št. 1. - Str. 21-23.
9. Ahčin I. Komunizam : največja nevarnost naše dobe / Ivan Ahčin. - V Ljubljani : Zveza fantovskih odsekov, 1939.

10. In der Maur G. Die Jugoslawen einst und jetzt / Gilbert in der Maur. - Wien: Wirtschaft und Kultur Payer & Co., 1938.
11. Jutro: politični dnevnik (1920–1945)
12. Slovenec: političen list za slovenski narod (1873–1945)
13. Пауновић С. Крвава православна литија у Београду / С. Пауновић. - Београд: s. n., 1937.
14. Cemović M. Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije / Marko P. Cemović. - [Beograd: s. n.], 1937.
15. Ilić M. Pred konkordatom : povodom zakonskog predloga upućenog Narodnoj skupštini / Mihailo Ilić. - Beograd: A. M. Popović, 1937.
16. Jovanović M. I opet o konkordatu / Platon, episkop. - Karlovci: [b.i.], 1937.
17. Jovanović M. Primedbe i prigovori na projekat Konkordata između naše države i Vatikana : parafiranog 25.VII.1935 god / Platon, episkop. - U Srem. Karlovcima: [b. i.], 1936.
18. Konkordat i kritika konkordata. - Beograd : t. "Privredni pregled", 1937.
19. Krvava litija; istina o događajima kod Saborne crkve / C. M. - Beograd: s. n., 1937.
20. Pravoslavlje i konkordat: kritički osvrt na poslednje događaje. - Beograd: samozaložba, 1935.
21. Simić S, Jugoslavija i Vatikan / Sima Simić. - Zagreb: [s. n.], 1937.
22. Dr. Anton Korošec in Tiskarna sv. Cirila v Mariboru / r.j. // Zbornik Svobodne Slovenije 1971-1972. - Buenos Aires. - Str. 280-287.
23. Moscatello N. Konkordat i kritika konkordata Moscatello / Nikola Moscatello. - Beograd: Privredni pregled, 1937.
24. Smiljanić D. Sećanja na jednu diktaturu / Dragoslav Smiljanić. - Beograd: Rad, 1955.
25. Stojadinović, Milan M. Ni rat ni pakt : Jugoslavija između dva rata / Milan M. Stojadinović. - Buenos Aires : El Economista, 1963.
26. Živojinović D.R., Lučić D.V. Varvarstvo u ime Hristovo: prilozi za Magnum Crimen / Dragoljub R. Živojinović, Dejan V. Lučić. - Beograd: Nova knjiga, 1988.
27. Misović M. Srpska crkva i konkordatska kriza / Miloš Mišović. - Beograd: Sloboda, 1983.
28. Gligorijević B. Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929) / Branislav Gligorijević. - Beograd: Institut za savremenu istoriju: Narodna knjiga, 1979.
29. Pantić D. Srpska pravoslavna crkva u Kraljevini Jugoslaviji 1929-1941 / Dragan Pantić. - Beograd: samozaložba, 1987.
30. Manojlović-Pintar O. Još jednom o konkordatskoj krizi / Olga Manojlović-Pintar // Tokovi istorije, 2006. - Št. 1–2. - Str. 157–171.
31. Krošelj J. Borba za konkordat in dr. Korošec / Janko Krošelj // Zbornik Svobodne Slovenije 1966. - Buenos Aires: Svobodna slovenija, 1966. - Str. 181–202.
32. Smith Pavelić A. Dr. Ante Trumbić / Ante Smith Pavelić. - München: Knjižnica HR, 1959.
33. Majcen S. Spomini na dr. Korošca / Stanko Majcen // Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana, Відділ рукописів, оп. 10/70, д. 1., лист 18.
34. Sagi-Bunić T. Katolička crkva i ekumenizam / Tomislav Sagi-Bunić // Vjerske zajednice u Jugoslaviji / Zlatko Frid (ur.). - Zagreb: Binoza, 1970. - Str. 104-108.
35. Falina M. Between "clerical Fascism" and Political orthodoxy/ Falina Maria // "Clerical Fascism" in Interwar Europe. - London, New York: routledge, 2008. - Str. 35–46.

Malshina K. V. The role of the Slovenian policy in the signing of the Concordat and the 'Concordat Crisis' (1930-1937).

Article is devoted to the negotiations, signing and ratification of the Concordat of the Kingdom of Yugoslavia and the Holy See in 1930-1937 and the role of Slovenian politicians in these processes. The position of the parties on the content of the agreement, in particular, of the Slovenian People's Party and its leader A.Koroshets, Minister of Internal Affairs in times of 'Concordat Crisis in 1935-1937, King Alexander and his successor's plans, the reasons for the failure of the Concordat are searched. Stages of the Concordat problem, their brief characteristics in terms of the participation of Slovenian politicians and its consequences for Slovenia are considered.

Keywords: Slovenia, Concordat, Slovenian People's Party, Anton Koroshets.

Мальшина К. В. Роль словенской политики в заключении Конкордата и Конкордатский кризис (1930-1937 гг.)

Статья посвящена вопросам переговоров, заключения и ратификации Конкордата Королевства Югославии и Католической Церкви в 1930-1937 гг. и роли словенских политиков в этих процессах. Рассмотрены позиции сторон относительно содержания соглашения, в частности, Словенской народной партии и ее лидера А.Корошца, министра внутренних дел во времена Конкордатского кризиса 1935-1937 гг., планы короля Александра и его преемника, причины провала Конкордата. Выделены этапы конкордатской проблемы, их краткая характеристика с точки зрения участия в ней словенских политиков и ее последствия для Словении.

Ключевые слова: Словения, Конкордат, Словенский Народная партия, Антон Корошец.